

CONTRIBUȚIUNI LA STUDIUL INIȚIALELOR MICI DIN „FABRICA” LUI VESALIUS

dr. M. Ionescu

Celebra operă a lui *Andreas Vesalius Bruxellensis*: „De Humani Corporis Fabrica, libri septem”, despre care *Osler* s-a exprimat că „este cea mai însemnată carte de medicină care a fost scrisă cîndva”, iar *Lagrange* afirmă că: „...este perimată azi, dar pentru ilustrațiile sale este prima și poate una din cele mai frumoase opere de anatomie ce s-au publicat vreodată”, constituie și azi un neepuizat obiect de studiu. Se spune că planșele din ea i-au inspirat lui *Charles Baudelaire* poezia „Le squelette laboureur” din „Les fleurs du mal” (1).

Rarele exemplare ale primelor două ediții ale „Fabricii” — editate în timpul vieții autorului la Basel „in folio” — ce s-au păstrat pînă azi constituie o mîndrie a marilor biblioteci ale lumii. Existența unor asemenea exemplare prețioase în țara noastră (7, 8, 9) ne-a atras atenția asupra ilustrațiilor inițialelor, ce reprezintă scene medicale caracteristice epocii renaștentiste și exprimă convingeri ale lui *Vesalius* îndreptate împotriva anatomiei și medicinei scolastice, ca:

- separarea medicinei de chirurgie este absurdă,
- toate manoperele medicale trebuie bazate pe cunoștințe anatomice profunde, și
- anatomia nu se învață din cărțile clasice, ci discind, opinie formulată de autor și în prefața „Fabricii” prin cuvintele: „chirurgul trebuie să fie medic, medicul trebuie să fie chirurg. Triplul instrument terapeutic, regimul alimentar, medicamentele și chirurgia nu se pot separa și interesează pe același practician”. Pentru aceasta, pe bună dreptate, *Vesalius* e azi considerat ca cel mai complet — integral — medic al secolului al XVI-lea, cînd anatomisții erau mai mult naturaliști decît medicii, iar chirurgii nu erau medici, chirurgia fiind

lăsată în evul mediu pe seama bărbierilor-chirurghi care abia își duceau lupta de emancipare cu fizicii docti. *Vesalius* a revoluționat anatomia prin metoda sa de studiu (disecția sistematică a cadavrului uman) și prin felul cum a descris-o după observația directă pe cadavru (și nu prin deducții de la animale cum se proceda pînă atunci), deși continuă să repete unele erori și menține schema generală, adică succesiunea capitolelor. Fiind și medic practician, internist și chirurg el a fructificat și în practica medicală cunoașterea reală a anatomiei corpului omenesc. Așa se poate explica faptul că complexul și completul său tratat de anatomie ne prezintă sub motivul inițialelor ornamentate, ilustrarea alegorică aproape completă a gamei de preocupări, a metodelor de cercetare și de practici terapeutice ale medicinei europene din secolul al XVI-lea, exemplificind anatomia aplicativă prin sugerarea utilității sau semnificației cuvîntului căruia îi aparține inițiala. Întocmai ca în alte lucrări din epoca umanismului, inițialele au importanță în cunoașterea secolului.

În ediția I-a a „Fabricii” (din anul 1543), sînt prezente inițiale mici din alfabetul latin: A, C, D, E, F, H, I, L (în două variante), M, N, O, P, Q, R, S, T și V, avînd dimensiunile de 2,5/2,5 cm. Noi le prezentăm în această lucrare grupate cîte șase, în ordine alfabetică, în figurile nr. 1, 2 și 3, remarcînd lipsa din alfabetul latin a inițialelor B, G, X, Y și Z, dar le discutăm încadrîndu-le după tematică în:

1. Inițiale care reprezintă diverse momente sau scene de preparație anatomică: C, D, I, L, în prima variantă, M, N, O, P, R și S.
2. Inițiale care reprezintă scene terapeutice, sugerînd utilitatea, valoarea practică a cunoștințelor de anatomie: A, E, F, H, I, L în a doua variantă și V.
3. Inițiale care reprezintă scene de vivisecție: Q și T.

Acțiunile sugerate sînt executate de personaje alegorice caracteristice renașterii, — ingerași fără aripi sau copilași goi denumiți „Putto” — dar și de bărbați, soldați, călăi și preoți (femeile nu aveau acces în medicină pe vremea aceea).

Făcînd o evaluare statistică inedită, arătăm faptul că cele 17 litere din alfabetul latin sînt prezente ca inițiale mici în textul anatomiei primei ediții a „Fabricii” de 195 ori, repetîndu-se după cum urmează: A de 10 ori, C de 16 ori, D de 12 ori, E de 9 ori, F de 7 ori, H de 7 ori, I de 16 ori, L în prima variantă de 17 ori, I în a doua variantă o singură dată, M de 10 ori, N de 3 ori, O de 7 ori, P de 16 ori, Q de 18 ori, R de 11 ori, S de 11 ori, T de 9 ori și V de 15 ori. Inițiala mică A se mai află odată și în index.

Nu vom comenta inițialele pe care le-am încadrat în prima grupă în ordine alfabetică, ci respectînd succesiunea logică a scenelor de preparație anatomică care pot fi urmărite de la procurarea cadavrului uman și a organelor de animale, pînă la transformarea lor în material didactic, montarea scheletului.

Inițiala mică L, în prima variantă, reprezintă coborîrea unui cadavru de pe spinzurătoare; *Herrlinger*, autor modern care a publicat un amplu studiu al inițialelor lui *Vesalius* (4), o consideră o scenă realistă, înfrîtoare, în ea fiind prezent și preotul din timpul execuției. Inițiala N reprezintă purtarea cadavrului dezbrăcat pe o targă ridicată (escortarea militară a cadavrului spre amfiteatrul anatomic). Inițiala O reprezintă călăul care de pe eșafod întinde un cap unui „Putto” care-l primește într-o găleată (aceeași găleată care la inițiala mare O servește la fierul capului pentru macerația „la cald”). Inițiala mică C reprezintă scena unei faze din macerația „la rece”: scheletul descărnat al unui membru superior se află într-o ladă ciuruită, pe care trei bărbați o introduc într-o apă curgătoare; excepțînd ritualul și condițiile tehnice ale epocii și azi se face macerație „la rece”, utilizînd apa curgătoare continuă de la robinet în locul introducerii în pîriu, iar pentru macerația „la cald” utilizăm diverse instalații moderne în locul fierberii în găleată. Prelucrarea continuă cu inițialele P și S, care reprezintă scene de montare a scheletului din oasele preparate în scenele discutate anterior.

În inițiala D, mai mulți „Putto” secționează sagital median, cu ferăstrăul, un craniu de bărbat.

Inițiala R reprezintă prelevarea globului ocular de la un cap de bovină pentru studiu anatomic (ceea ce se face și azi), iar inițiala M reprezintă umflarea, prin suflare cu aer, a unui stomac de bovină în vederea aceluiași scop.

Grupa a doua de inițiale mici reprezintă scene din viața medicală, predominant din practica chirurgicală și ginecologică, ceea ce dovedește încă odată în plus interesul lui *Vesalius* pentru chirurgia aplicată pe baza cunoașterii anatomiei, ea nefăcând încă parte pe vremea aceea din medicina științifică. Aceste inițiale oferă următoarele reprezentări:

A — cateterism uretral la un bărbat cu glob vezical;

E — imobilizarea unei gambe fracturate;

F — extensia unui membru inferior fracturat în aparate cunoscute încă de medicina hipocratică și descrise de *Oribasius* în capitolul „De machinamentis” din „Sinopsis”, purtând numele de glossokomeion*, pe care *Guido Guidi* l-a reproduș în anul 1544, la Paris (4):

H — o scenă de trepanație craniană;

I — asistarea unei nașteri, pacienta aflindu-se într-un pat cu baldachin de tip renașcentist.

Inițiala mică „L” în a doua variantă se încadrează tot în această grupă, care reprezintă scene medicale. Ea înfățișează doi „Putto” dintre care cel din dreapta îl asistă pe cel din stînga la o defecație, într-un cadru al naturii, lângă un copac. Este o scenă indecentă, realistă, aparent nemedicală, dar sugerînd supravegherea efectului unei purgații sau clisme. Această figură este prezentă doar o singură dată în ediția I a „Fabricii”, la pagina 328 în liber II (și tot o singură dată și în ediția a II-a), și se pare că nu a mai fost remarcată în studiile altor autori ce s-au ocupat de inițialele din „Fabrica” lui *Vesalius*** *Fr. C. Mayer* (11) reproduce o scenă asemănătoare după o gravură sculptată în lemn, la 1550, care reprezintă executarea unei clisme în care pacientul este aplecat, cu mina dreaptă se reazămă, iar cu mina stîngă își îndepărtează fesa întocmai ca în figura lui *Vesalius*. *Holländer* (6) reproduce o figură identică cu aceasta a lui *Vesalius*, afirmînd că ea se referă la binecunoscuta lucrare satirică „Till-Eulenspiegel” fiind adresată unuia ce suferea de constipație cronică; păsărica din mina dreaptă a pacientului sugerează spiritul.

V — reprezintă o veneseție cu pacientul aflat în poziția șezîndă și cu brațul stîng întins; era o practică medicală mult rîspîndită pe vremea aceea.

Grupa a treia de inițiale mici, din „Fabrica” lui *Vesalius* așa cum le-am împărțit noi după tematica lor, reprezintă experiențe pe animale. De altfel în liber VII *Vesalius* consacră un întreg capitol intitulat: „De vivorum Sectione nonnul. Caput XIX”, disecției pe animale vii, preocupări de altfel frecvente în renaștere și sintetizate de el în acest capitol nou al medicinei, punct de plecare pentru descoperirea circulației singelui de către *Harvey* în 1628.

În această grupă de inițiale mici scenele se succed de la imobilizarea animalului pînă la vivisecția pe cale abdominală, dar ele se completează cu inițialele mari Q și T pe care le-am prezentat într-o altă lucrare (9). Aici rămîn de remarcate aceleași două inițiale, dar cu alte dimensiuni și alte reprezentări și anume:

* *Oeuvres d'Oribase*. Tome quatrième Paris. A l'imprimerie impériale. 1877. Livre XLIX. pag. 333.

** *Roth* în anul 1892, *Spencer* în 1923, *Lambert* în 1932 și 1952, *Chaigneau* în 1935, *Metzger* în 1935, *Rosenkrantz* în 1937, *Schmutzer* în 1938, *Francis* în 1943, *Monteiro* în 1943 și 1952, *Anson* în 1945, *Herrlinger* în 1950 și 1964, *Faller* în 1951, *Ottersharn* în 1952, *Van Driessch* în 1954 și *Wells* în 1962.

M. IONESCU: CONTRIBUȚIUNI LA STUDIUL INIȚIALELOR MICI
DIN „FABRICA” LUI VESALIUS



Fig. nr. 1



Fig. nr. 2

M. IONESCU: CONTRIBUȚIUNI LA STUDIUL INIȚIALELOR MICI
DIN „FABRICA” LUI VESALIUS



Fig. nr. 3

M. IONESCU: CONTRIBUTIUNI LA STUDIUL INIȚIALELOR MICI
DIN „FABRICA” LUI VESALIUS

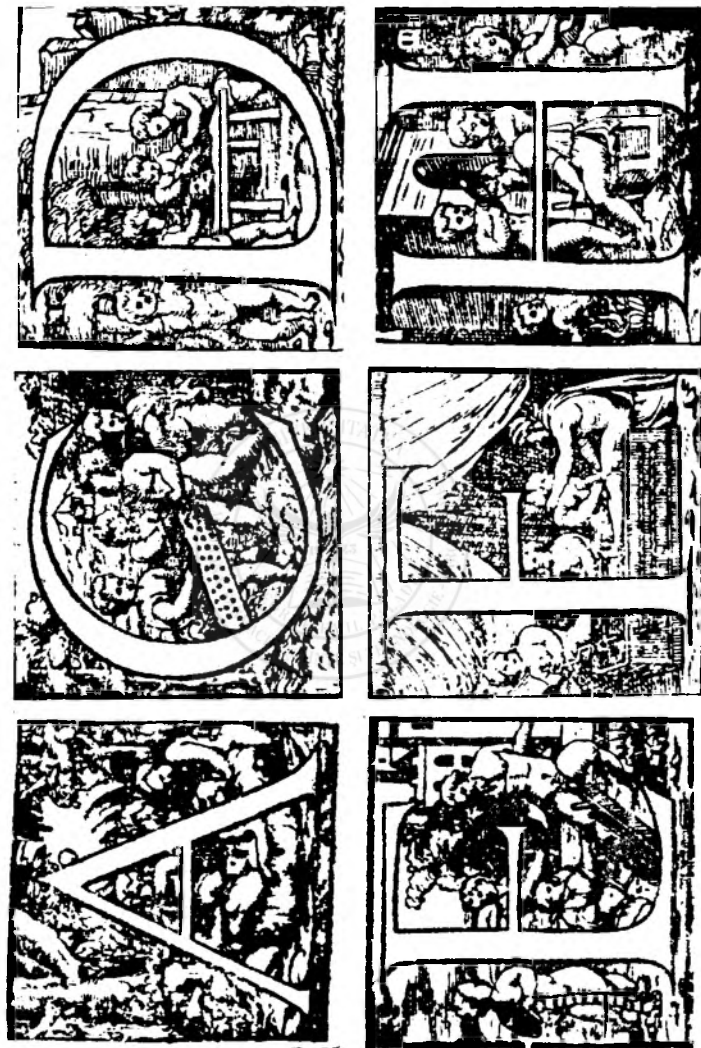


Fig. nr. 4

M IONESCU: CONTRIBUTIUNI LA STUDIUL INIȚIALEIOR MICI
DIN „FABRICA” LUI VESALIUS

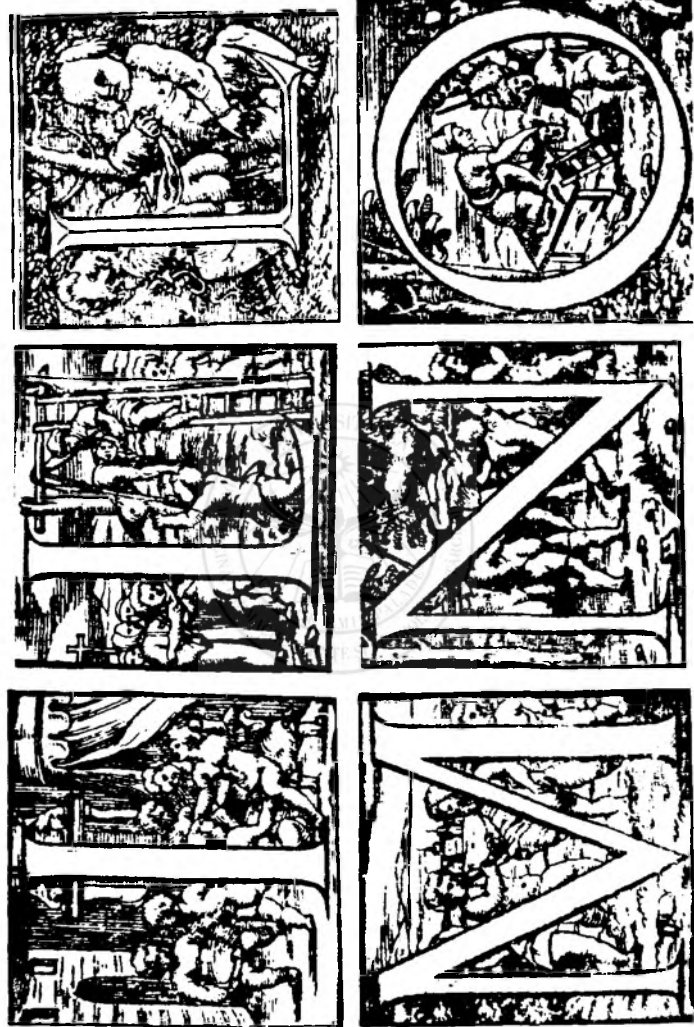


Fig. nr. 5

M. IONESCŪ: CONTRIBUȚIUNI LA STUDIUL INIȚIALELOR MICI
DIN „FABRICA” ÎUI VESALIUS

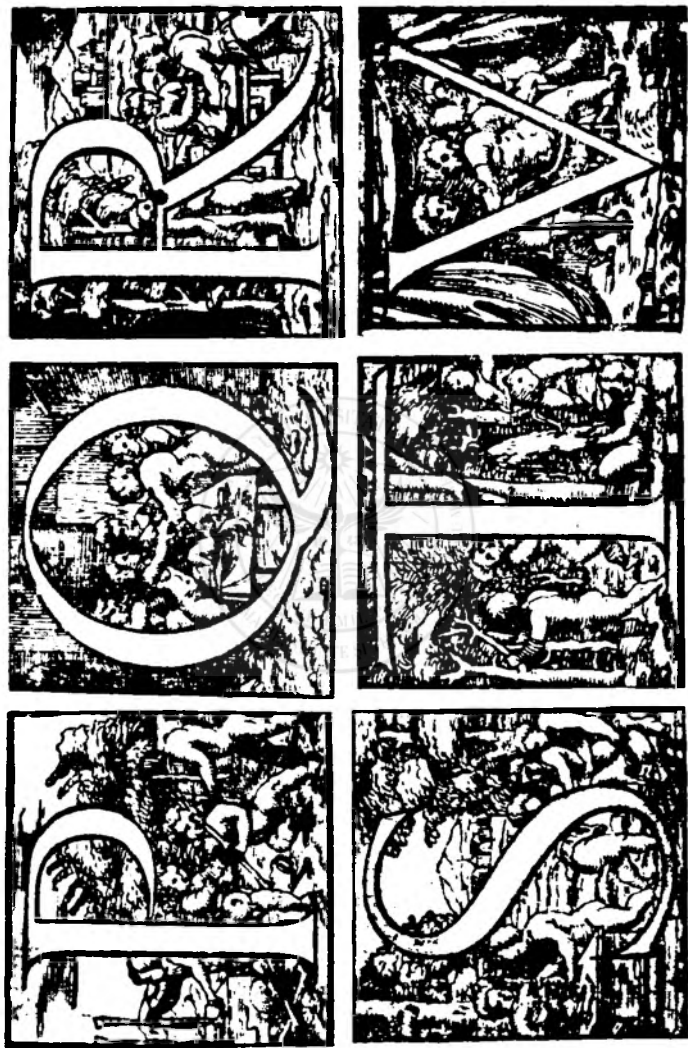


Fig. nr. 6

T — reprezintă un ciine atârnat de gît la care se obține paralizia trenului posterior prin lovirea coloanei vertebrale cu un ciomag, iar Q o scenă de vivisecție la un ciine cu abdomenul eviscerat. (*Herrlinger* este de părere că e vorba de scoaterea unui cățel prin cezariană).

Fiind totdeodată și adevărate opere de artă grafică, ilustrarea acestor inițiale este atribuită lui Jan Steven, cunoscut sub numele de Johannes Stephanus Van Calcar (1499—1546), compatriot al lui Vesalius din Țările de Jos, dar elev în școala lui Tizian la Veneția. Plăcile din lemn de fag care au constituit tiparele, au fost păstrate la Basel pînă în timpul celui de-al doilea război mondial, dar din anul 1943 au dispărut și de atunci nu au mai fost găsite. Există însă controverse în privința autorului acestor ilustrații. *Vesalius* nu a menționat în dreptul figurilor numele ilustratorilor „Fabricii” (așa cum de altfel se obișnuia), iar cei care au văzut clișeele încrustate în lemn nu au putut identifica nici o urmă care să dea indicii asupra autorului. Dar faima cărții a fost și este mult dependentă de înfățișarea ilustrațiilor sale.

În anul 1568 *Vasari* a amintit faptul că *Van Calcar* a executat planșele lui *Vesalius* (3). *Vasari* i-a cunoscut personal pe *Vesalius* și pe *Van Calcar*. Un alt contemporan al lor, *Narcissus Parthenopeus* a făcut notițe pe planșele unui exemplar al „*Fabricii*” în care se referă la *Van Calcar*. *Vesalius* s-a referit și el la colaborarea cu *Van Calcar* în corespondența sa cu medicul *Florenas* (3, 8). Unii atribuie o parte din inițiale meșterului *Porto* și chiar editorului *Oporinus*. Cei mai mulți autori consideră însă că *Vesalius* a inspirat și dirijat întreaga execuție a ilustrațiilor, *Van Calcar* a executat desenele și tot el sau un alt meșter le-a sculptat pe tiparele de lemn.

La apariția ediției a II-a a „*Fabricii*” lui *Vesalius*, în 1555, *Van Calcar* era mort de 9 ani. Au fost utilizate aceleași tipare de la ediția I-a pentru planșele anatomice și pentru inițialele mari I, O, Q și T, dar așa cum am remarcat și într-o altă lucrare (9), apare încă o inițială mare („V”) executată de o altă mînă. Pentru inițialele mici însă n-au mai putut fi utilizate aceleași tipare pentru că nu s-a mai potrivit, oglinda paginii fiind mai mică și literele mai mari, ceea ce a și făcut ca numărul de pagini al acestei ediții să fie mai mare și anume de 824 de pagini pentru textul anatomic, în timp ce la prima ediție erau numai 659 de pagini. Inițialele mici din ediția a doua sînt ceva mai mari, avînd dimensiunile de 4 4 cm. Astfel, reiese că acesta a trebuit să fie motivul pentru care s-au executat alte tipare pentru inițialele mici. Ele au fost realizate de o altă mînă de artist, autorul lor nefiind încă identificat pînă acuma. Problema se cere clarificată de aci înainte căci nici un autor nu le-a găsit apartenența, deși majoritatea le consideră ca fiind inferioare celor din ediția I. Noi le prezentăm în ordine alfabetică, grupate cîte șase, în figurile nr. 4, 5 și 6. Este evident faptul că au fost utilizate ca model inițialele din prima ediție îmbogățite cu peisagii și fiind de asemenea deosebit de expresive, ele păstrează aceeași tematică, ceea ce ne îngăduie să le încadrăm după aceleași criterii ca și pe cele din ediția I, evidențiind deosebirile survenite. În grupa I de scene care reprezintă preparatiile anatomice, la inițiala mică C personajele care duc lada nu mai sînt bărbați adulți ci mai mulți „Putto”, iar decorul este mai bogat. La inițiala D scena de secționare a craniului se petrece în natură. Inițiala mică L (în prima variantă), reprezintă tot coborîrea unui cadavru de pe spînzurătoare dar este un cadavru de femeie, fără veșmînte, iar asistența se află în stînga scenei nu în dreapta ca la prima ediție. *Herrlinger* (4) este de părere că această scenă se aseamănă cu coborîrea de pe cruce din iconografia creștină.

La inițiala M scena de umflare a stomacului de bovină este inversată și se petrece într-un peisaj natural în fundalul căruia se vede o localitate. Scena de transportare a cadavrului, pe o tară ridicată de la inițiala N este și ea inversată

față de ediția I, grupul de „Putto” fiind în mers de la stînga la dreapta, într-un peisaj natural cu arbori. Inițiala O reprezintă mai clar scena în care călăul predă un cap unui Putto care-l primește într-un vas. La inițiala P scena se lărgiște fiind îmbogățită cu arbori, ca și cea de prelevare a globului ocular de la un cap de bovină la inițiala R. Tot într-un exterior se petrece și scena de montare a oaselor de către mai mulți Putto, la inițiala S.

Remarcăm pe scurt scenele terapeutice reprezentate de inițialele mici pe care noi le-am încadrat în grupa a doua. Scena inițialii A este realizată într-un exterior. Acțiunea reprezentată la inițiala E este inversată față de ediția I. Inversate sînt și acțiunile scenelor de la inițialele F, H și I. Inițiala L în a doua variantă o reproduce întocmai pe cea din ediția I, dar este ceva mai mare și mai clară. La inițiala V personajele nu sînt bărbați ci Putto.

În grupa a treia de inițiale mici pentru Q sînt mai evidente pereteii încăperii, iar pentru T scena e inversată petrecîndu-se în natură cu mulți copaci.

În cuprinsul celor 824 pagini de text anatomic al ediției a II-a a „Fabricii” cele 17 inițiale mici sînt prezente doar de 180 de ori (cu de 15 ori mai puțin decît la prima ediție), după cum urmează: A de 10 ori, C de 15 ori, D de 10 ori, E de 7 ori, F de 5 ori, H de 9 ori, I de 10 ori, L în prima variantă de 10 ori, L în a doua variantă o dată, M de 9 ori, N de 3 ori, O de 7 ori, P de 17 ori, Q de 19 ori, R de 5 ori, S de 12 ori, T de 11 ori și V de 12 ori.

În felul acesta am trecut în revistă toate inițialele mici din ediția I și a II-a a „Fabricii” lui Vesalius.

Studiile de pînă acum, împreună cu al nostru în care am făcut statistica inițialelor mici, am relevat pe cea omisă pînă acum (L mic în a doua variantă) și le-am grupat pe tematici, nu epuizează subiectul oferit de aceste minunate reprezentări.

Sosit la redacție: 6 martie 1970.

Bibliografie

1. BAUDELAIRE CH.: Les Fleurs du mal (Florile răului). Edit. pentru lit. univ., București, 1967; 2. GLAUCO DE B.: Acta Medicae Historiae Patavina (1964—1965), 11, 37; 3. GUERRA FR.: Medical History (1969), 13/1, 37; 4. HERRLINGER R.: Acta Medicae Historiae Patavina (1963—1964), 10, 97; 5. HOLLANDER E.: Die Medizin in der Klassischen Malerei, Zweite Auflage, Verlag von Ferdinand Enke, Stuttgart, 1913; 6. HOLLANDER E.: Die Karikatur und Satire in der Medizin, Zweite Auflage, Verlag von Ferdinand Enke, Stuttgart 1921; 7. IONESCU M.: Morfologia Normală și Patologică (1961), 14/3, 261; 8. IONESCU M.: Intemeietorul anatomiei moderne, Andreas Vesalius, Serviciul de Educație sanitară Tîrgu Mureș, 1969; 9. IONESCU M.: Rev. Med. (1969), 15/4, 509; 10. LAGRANGE E.: Revue Générale Belge (1965), 55; 11. MAYER F. K.: Az orvostudomány története, Budapest, 1927; 12. MEYER-STEINEG TH., SUDHOFF K.: Illustrierte Geschichte der Medizin, Fünfte Auflage, Gustav-Fischer Verlag, Stuttgart, 1965; 13. PAZZINI A.: Acta Medicae Historiae Patavina (1963—1964); 14. ROTH M.: Andreas Vesalio Bruxellensis, Druck und Verlag von Georg Reimer, Berlin, 1892; 15. VESALII BRUXELLENSIS (Andrae): De Humani Corporis Fabrica, libri septem. Basileae, ex Officina Joannis Oporini. Mense Junio, 1543; 16. VESALII BRUXELLENSIS (Andrae): De Humani Corporis Fabrica, libri septem. Basileae per Joannem Oporinum. Mense Augusto 1555.